

Karinthy Frigyes „Géniusz” c. karcolatának és „Lepketánc” c. színművének elemzése Platón barlanghasonlata alapján

Analysis of Frigyes Karinthy's sketch *Genius* and play *Butterfly Dance* based on Plato's Allegory of the Cave

Bacsó Beáta PhD-hallgató,
OR-ZSE, Zsidó Vallástudományi Doktori Iskola
bacsobeata67@gmail.com

Initially submitted July.1, 2022; accepted for publication Sept 1, 2022

Absztrakt

Karinthy's entire oeuvre is interlaced by the search for possible world redemption. Accordingly he created various messiah figures, e.g. Sándor Ember (Alexander Man) as the "homunculus" of his play in Tomorrow morning ('Holnap reggel'), Titus Telma as protagonist in The thousand-faced soul ('Az ezerarcú lélek') and the Proclamation of ('Telma Titusz kiáltványa'), finally Jellen-Darman-Raganza the composite messiah/pseudo-messiah figure in his short novel Rope Dance ('Kötéltánc'). His sketch entitled Genius ('Géniusz'), which is now being examined, was published first 1908 under the title Va-con-dia in the columns of the Budapesti Napló. Its enhanced and more mature play version the Butterfly Dance ('Lepketánc') was premiered 1927 with protagonist Genius who may also be classified as one of the saviour figures mentioned above.

Contemporary critics received the play with distressing incomprehension which left its mark unfortunately on the later history of reception. This may only be explained by misinterpretation of the work's deeper philosophical content and rejection of its message in terms of social criticism. While using these ideas, the present particular analysis of the two works endeavours to discover and prove precisely these virtues. Karinthy's philosophical education and independent philosophical thinking are still questioned by many people. Nevertheless, his numerous works refute this, as his just examined works are based on one of the most decisive thinkers of ancient philosophy Plato's Allegory of the Cave respectively on the theory of Ideas of the State. Both works' characters are blind (hence the Hungarian definitions of country Va-kondia, or Vakong since vak=blind and vakond=mole are similar in this language. However the young man, Genius acquires his vision and he wants to share this wonderful discovery with his peers in an article published in the "Nemzeti Tapintat" (National Touch). According to this article, his fellows do not understand his discovery and all his resulting philosophical explanations, while making him ridiculous and satirical. Genius, as a person with vision – thus being able to see the truth in Platonic terms – as a man and philosopher is forced to leave behind his former homeland Va-kondia and its blind companions who did not comprehend or more precisely understand and see him as well.

Karinthy staged consciously his later play, Butterfly Dance ('Lepketánc') based on the same theme, as the scene of a Greek drama. The play adopted the content of his original Genius's article with non-sense rejection of all fellow-citizens. However, the story is much more complex, the characters are more developed, and it takes finally a different, pessimistic turn. As a result, at the end of the story the light itself disappears as the "platonic" medium necessary for visibility. Karinthy projects by this closing scene the sinister shadows of fascism that appeared first in the 1920s.

Kulcszavak

barlanghasonlat, vakság, látás, fény, megváltás

Keywords

Allegory of the Cave, blindness, vision, light, redemption

1. Bevezetés, célok

Két szempontból is nagyon fontos az alább elemzett Karinthy karcolat, és az abból 19 évvel később megszületett színműve:

– Karinthy sajátos, irodalmi műveibe szőtt, filozófiai gondolkodásának fejlődéstörténetéből ragadhatunk meg egy viszonylag kezdő és egy már kifejtettebb mozzanatot. Erre az először 1908-ban *Va-con-dia* címen megjelenő *Géniusz* c. karcolat és annak az 1927-ben megjelenő *Lepketánc* c. színműváltozata nyújt lehetőséget. Mindkét műből kimutatható a görög filozófia hatása, konkrétan Platón *Állam* c. művének ideatana és az abban szereplő *Barlanghasonlat*, majd hogyanem adaptációs változatként. A *Lepketánc* c. színműben viszont már markánsan megjelenik az addigra kiforrott ontológiai és eszkatológiai elképzelése. Így, a két fejlődéstörténetileg összetartozó műből, kuriózumként lehet tetten érni az író filozófiai gondolkodásának alakulását. Ezért mindkét mű részletes, összehasonlító filozófiai módszer szerinti elemzése, fontos bizonyíték lehet Karinthy irodalom-filozófiájának kimutatására és annak irodalomtörténeti tényként való elfogadtatására.

– A korabeli kritika, méltatlan meg nem értéssel, sikertelen műként aposztrofálta a *Lepketánc* c. színművet, mely a mű további recepció-történetére is rányomta bélyegét. Most a mű filozófiai és társadalomkritikai mondanivalójának mélyebb és részletesebb elemzésével, az életműben betöltött szerepét, irodalomtörténeti elhelyezését próbálom újra definiálni a fenti szempontok alapján.

2. A *Géniusz* c. karcolat bemutatása, mint a *Lepketánc* c. színmű ősváltozata

A *Géniusz* c. karcolat egy kávéházi jelenettel kezdődik, amint Va-kondia¹ értelmisége, Szinfon, a zeneszerző, Pipere az író, egy egyetemi tanár és más értelmiségiek körében „*Hő-fogyat*”-kor, azaz este felolvassák az ifjú titánnak, Géniusznak a „*Nemzeti Tapintat*”-ban megjelent cikkét új filozófiai felfedezéséről.

A karcolat a Karinthyra oly jellemző karikírozó, humoros stílusban kezdődik, az ország, a szereplők, a környezet virtuózan briliáns elnevezései a szaglás és tapintás érzékelésébe zárt világnak megfelelően magáért beszél. A humoros környezeti elemek ellenére a karcolat azonban hamar komolyabb gondolati síkra helyeződik.

Platón a barlanghasonlat konklúziójaként azt a tanulságot vonja le, hogy az igazságot², illetve a jó ideáját megismerő embernek kötelessége visszatérnie – éppen felismeréséből fakadóan – a barlangba (még a nevetségessé válás vagy akár élete kockáztatása árán is), hogy azt a *jót*, amit ő megtapasztalt, igyekezzen

¹ A karcolat először *Va-con-dia* címen jelent meg, in: *Budapesti Napló*, 1908. november 20. (Ld. SZALAY 1961. 329.), a Vakondia elnevezés játékosan latinositott, és így több értelmet is magában hordozó formájában, amit később Karinthy Va-kondiára változtatott.

² Vagyis az igazi valóságot, platóni értelemben az ideák világát.

az egész állam javára fordítani.³ Géniusz hasonló felismerés alapján írja meg cikkét és tér vissza, Vakondiabéli társaihoz, hogy megossza csodálatos, új felfedezését.

Géniusz cikkében a látás képességét próbálja elmagyarázni vak társainak:

„Eleinte magam is kételkedtem benne, de most már bizonyos vagyok és ez a bizonyosság olyan földöntúli, emberfölötti ujjongást kelt a szívemben, amelyhez foghatót vakondi ember sohasem érzett még előttem. Fizikailag kezdődött, igen fizikailag. Egy idő óta arcom felső részében, az orr fölötti két lapos dudorban, amelynek rendeltetését tudósaink még most sem ismerik teljesen, – nos tehát, ebben a két dudorban sajátságos szűrást éreztem és folytonos inger. Reggel felé, ha Hő-Kelet irányába fordultam, oly erős volt ez az inger, hogy fájdalmat okozott. És rájöttem, hogy ezt az ingeret maguk a tárgyak okozzák, azok is, melyeket sem meg nem szagoltam, sem meg nem tapintottam. Nem tudom, hogyan magyarázzam ezt meg nektek, Vakondiak: félek, hogy egyáltalán nem fogtok megérteni.”⁴

Ebből megtudjuk, hogy valójában a vakondiak rendelkeznek a látás szervével, azaz a szemmel, csak épp eddig – hisz nem volt rá szükségük a föld alatt – nem kellett használniuk⁵. Hasonlóan Platón barlangjában is, a dolgokat természetes fény hiányában, csak egy belső tűz gyenge fényén keresztül falra vetült árnyakként érzékelik az emberek, tehát valójában nem a valóságot látják, és ez Platón szerint pont olyan, mintha vakok volnának.⁶

Ezzel azt is akarja érzékeltetni az író, hogy minden ember rendelkezik a látás képességével, vagyis elvileg mindenki megtanítható a helyes látásmódra, csak a társadalmi konvenciók meggátolják ebben, ahogy Platón fogalmaz az Államban: a „tömegemberek” a látszat után mennek, és csak az arra rátermett, bölcsességet és igazságosságot szerető filozófus képes önállóan a látszat mögötti valóság, az idea felismerésére.

Géniusz megfeleltethető ennek az arisztokratikus alkatú (Platón meghatározása) filozófusnak, aki felismerésének felelősségtudatában a többiek szemét is szó szerint fel akarja nyitni, hogy ők is részesüljenek a felismerés, megismerés gyönyörében:

„A dolgoknak tehát, amint most már bizonyos vagyok benne, kiterjedésükön, hangukon, szagukon kívül van még egy másik, nagyszerű tulajdonsága, amit szavakba foglalni képtelen vagyok. Ez a tulajdonság általánosabb, jelentősebb amazoknál. Nem tudok szavakat találni a lelkemben kavargó érzésekre; szeretném, ha a lelkemmel tudnám elmondani nektek, micsoda elragadtatást érzek, hogy birtokába jutottam ennek az új, abszolút igazságnak, mely meglep és kiforgat mivoltomból. Egy új világ nyílt meg előttem, – ennek a világnak nincsenek határai és korlátai: ez a szellemek magasabb birodalma.”⁷

³ Vö. Állam VII. 4. (= 519 d-e)

⁴ KARINTHY 1978. 86.

⁵ Vö. Platón soraival: „Szókratész: Ha a szemben megvan a látás képessége, s a szem tulajdonosa meg is próbálja ezt használni, sőt a szín is rajta van a tárgyakon, de nincs jelen valami harmadik dolog, ami egyenesen erre a célra szolgál – tudod-e, hogy akkor sem a látás nem láthat semmit, sem pedig a színek nem lesznek láthatók?

Glaukón: Mi ez a harmadik dolog?

Szókratész: „Az, amit te fénynek nevezel.” (Állam VI. 18. (= 507 a) Kiemelés tőlem – B. B.

⁶ Vö. Állam VI. 1. (=484 d)

⁷ KARINTHY 1978. 87. Kiemelés tőlem – B.B.

Mintha csak a platóni barlangból a napvilágra jutott ember ujjongását hallanánk, aki immár nem csak a barlang falára vetült árnyképeket látja, hanem az igazi napfény által megvilágított csodálatos *valóságot*. Ami persze Platón esetében az ideák világát jelenti, ahol a Nap a jó ideájának a metaforája⁸, a barlangon kívül látható világ pedig a többi létező egyszeri és megismételhetetlen ideája/formája, melyhez képest a földi élet csak látszatvilág, utánczás.⁹

Karinthynek volt egy hasonló elképzelése, mely szerint van egy „*harmadik állapot*”, ami nem más, mint egy „*ébredés*”, „*amelyhez viszonyítva eszmélő életünk annyi csak, mint mostani életünkhöz képest az álom*”.¹⁰ Ezt a lételméleti és egyben eszkatológiai elképzelését (Karinthy egy halál utáni ébredésre gondol) számos későbbi művében kifejti,¹¹ mely még itt, a *Géniusz*-karcolatban nem fogalmazódott meg ilyen érett formában (majd, mint látni fogjuk az 1927-es kiadású *Lepketánc*ban már igen). De tulajdonképpen Géniusz részéről az új világnak, a *látás* képességének szó szerinti és átvitt értelmében való felfedezése már ezt az eszmélést, az *igazi valóságra* való fel-, illetve ráébredést jelenti, ahol – akár csak Platón eszkatológiai elképzelése szerint – a lélek már nincs az anyagi testhez kötve, hanem szabadon szárnyal.¹² Ahol, már nincsenek földi gyötrelmek, kicsinyes anyagi gondok, hanem csak a *jó* van, a boldog, szabad létezés, mely jobb az életnél, de jobb a halálnál is, egy *harmadik állapot*, melyről a *Kötéltánc* c. regényében a főhős, Jellen-Darman-Raganza épp Szókratész megidézett szellemét kérdezi.¹³

Ami épp azt bizonyítja, hogy Karinthy jól ismerte Platónnak Szókratész szájába adott ideatanát, túlvilági elképzelését, és nagy hatást gyakorolt saját ontológiai és eszkatológiai elképzelésére. A *Mennyei Riport* előszavában saját túlvilág-elképzelése megerősítéseképpen szintén Szókratészra hivatkozik:

„...*Valószínű, hogy a túlvilág tulajdonképpen nem is más, mint ráeszmélés arra, hogy a világot mi magunk alkotjuk olyannak, amilyenek a boldogság vágya mutatja nekünk. Mintha ketten sejtettek volna hasonlót: Mohamed és Szókratész. Az egyiknek volt bátorsága bevallani, hogy túlvilág és mennyország csak az lehet, ahol nem is Allah, hanem ő, Mohamed érzi jól magát - a másikkal volt bátorsága kijelenteni, hogy nem mindenki számára létezik, csak ama lelkek kiváltsága lehet, akik meg is tudják teremteni a semmiből.*”¹⁴

Hogy Karinthy mennyire tudatosan Platón barlanghasonlatára építette föl Géniusz történetét, arról a következő mondat egyértelműen árulkodik: „...*képeletem haloványan hullt vissza az ürességbe, amelynek szűk torkán kiemelkedtem a szabadba.*”¹⁵ Épp úgy, ahogy a barlangból kivezetett ember jut fel a fénylő kinti világba, és jut a megismerés birtokába.

⁸ „Miként a Nap megvilágítja a látható dolgokat, akképpen a jó az ésszel felfogható dolgokat.” Ld. *Allam* VI. 19. (=508 c)

⁹ Vö. Barlanghasonlat, in: *Allam* VII. 1-2. (= 514–518)

¹⁰ KARINTHY 1979. 333.

¹¹ Pl. *Kötéltánc, Lepketánc, Van-e túlvilági élet? Minden másképpen van, Holnap reggel* előszava, *Az ezerarcu lélek, Telma Titusz kiáltványa, A rossz álom, Mennyei Riport* előszava stb.

¹² Vö. A pamphüliai Ér látomása, in: *Allam* X. 13 – 16. (= 614–621)

¹³ Ld. KARINTHY 1976. 295., Vö. még: KARINTHY 2011. 135.

¹⁴ KARINTHY 1977. 18-19. Kiemelés tőlem – B.B.

¹⁵ KARINTHY 1978. 87.

„Értsetek meg: mindenről tudok, olyanról is, ami nem esik érzékeim alá. (...) **A Létnék úgy tetszik, egy magasabb, szélesebb régiójába jutottam: közelebb a végtelen Eszmének székhelyéhez.**”¹⁶

Ami pontosan a platóni örökkévaló jó ideájának feleltethető meg.

„Új élethivatás nyílik meg számomra – a mi utaink itt szétválnak. Va-Kond testvéreim – sajnállok és szánlak titeket.”

Ahogy Szókratész jósolja Glaukónnak:

„S ha visszaemlékszik korábbi lakóhelyére, ottani bölcsességére és ottani rabtársaira, nem gondolod-e, hogy e változás miatt boldognak fogja tartani magát, amazokat pedig szerencsétlennek?”¹⁷

És így folytatja Géniusz:

„Egy új, sohasem hallott, még meg nem alkotott, ismeretlen szót keres az elmém, amellyel szánakozásomat, boldogságomat búcsúzóul kifejezzem, mielőtt lélekben eltávoznék tőletek. Kifutok a szabadba – széttárom karjaimat: – és ujjongva, sikoltva tör ki szívemből egy ismeretlen nyelvnek ismeretlen kiáltása: Világosság!... Világosság!... Világosság!...”¹⁸

A va-kondiak – a barlangban rekedtekhez hasonlóan – értetlen elutasítással fogadják Géniusz heurisztikus felfedezését, a kontraszelektált, pozíciókban ücsörgő hatalmi emberek tipikus vak, látásra képtelen reakciójukként dekadenciának, fantazmagóriának, „a metafizika értéktelen üres agyspekuláció”-jának tartva azt.¹⁹

A karcolat csattanójaként Géniusz mindvégig közöttük ül és nézi őket, s tudja már, nem maradhat közöttük, számukra nem tudja elhozni a fényt, a felismerés örömét. A *Lepketánc* ös-karcolata itt ér véget, az olvasó akár pozitív végkifejletet is gondolhat tovább Géniusz számára. Talán új életet kezd majd a kinti, külső világban, amit felfedezett, és örökre itt hagyja ezt a fejlődésre és megújulásra képtelen társadalmat.

Platón a barlanghasonlatot az ideális állam eszményének megvalósítása céljából hozza föl példának, hiszen az ideális állam ideájának is léteznie kell, legalábbis mintaképe elgondolható²⁰ épp ezért az arra alkalmas filozófus számára megismerhető, tehát az általa vezetett államot is képes az igazságosság szellemében felépítenie és irányítani.

¹⁶ *Uo.* Kiemelés tőlem – B. B.

¹⁷ *Állam* VII. 2. (= 516 c–e)

¹⁸ KARINTHY 1978. 87.

¹⁹ *l.m.* 88.

²⁰ „Szókratész: De hihető-e az, hogy valaki, aki megrajzol egy mintaképet, amelyennek a legszebb embernek lennie kellene, s aki mindent az utolsó vonásig tökéletesen ábrázol, csupán azért lenne kevésbé jó festő, mert nem tudja bebizonyítani, hogy ilyen ember a valóságban is lehetséges?

Glaukón: Nem, Zeuszra, ezt nem hiszem.

Szókratész: Nos, nem ilyen mintaképet rajzoltunk-e mi is gondolatban a tökéletes államról?

Glaukón: De igen.” (*Állam* V. 17. (= 472 d–e)

Karinthy is kereste ezt az ideális államot és államférfit,²¹ és nyilván nem kevés szarkazmussal saját elvakult társadalmát karikírozta már a *Géniusz*ban is, melyet az 1908-as első megjelenés után²² 1909-ben a Nyugat 8. számában, majd 1912-ben az *Esik a hó* c. kötet részeként is megjelentetett.²³

De azután is foglalkoztatta a téma, valószínűleg az aktuálpolitikai sűrű történések: az első világháború, a Tanácsköztársaság és annak leverése, a trianoni békeszerződés és az azután következő Horthy-korszak hazug, feudalisztikus, fasizálódó rendszere, melyek előreláthatóan végzetes helyzetbe sodorták az országot, amely a polgári demokrácia fejlődését megrekesztette, a szegény kisemberek vertikális társadalmi felemelkedését lehetetlenné tette. Emiatt esély sem mutatkozott arra, hogy Magyarország végre egy nyugati típusú modern, demokratikus, polgári állammá váljon.²⁴

3. A *Lepketánc* bemutatása, mint a *Géniusz* c. karcolat továbbfejlesztett színműváltozata

Így az eredeti *Géniusz*-karcolat 1927-ben egy jóval érettebb, színművé kiteljesedett formában, *Lepketánc* címen jelent meg, melyben már sokkal több a drámai elem, a szereplők jellemei kidolgozottabbak. A *Lepketánc* prologusából megtudjuk, hogy a történet Va-kong fővárosában, Anokulban játszódik, egy távoli bolygón, ahol huszonöt évig tart a nappal és huszonöt évig az éjszaka. – Mint látjuk Karinthy egy kicsit változtatott az egyébként nagyon találó Va-kondia elnevezésen, távol-keleties hangzást adva a névnek, habár a szín, mely Argus, a kultúrákadémia elnöke palotájának terasza, inkább egy görög dráma színhelyéhez hasonló fehér márvány épületével és női mellszobrával. A szereplők leragasztott szemei is „úgy hatnak, mint a görög szobrok domborszeméi, egybeolvadva az arcmaszkkal,”²⁵ ahogy Argus „szép szókratészi fej” jelzője is a görög hangulati elemeket erősíti. Tulajdonképpen ezzel Karinthy egy görög tragédia vagy inkább tragikomédia színhelyét teremti meg, ugyanakkor mindjárt aktuálpolitikai lehetőségre is felhívja a figyelmet, azzal a megjegyzéssel, hogy „*Audax, Rhinál és Corpades, a három kulturakadémiai tekintély maszkjai közéleti férfiak karikatúrája is lehet.*”²⁶ Az Anokul elnevezés is beszédes an + ocul, a latin oculus = szem, és az an = -talan, -telen fosztóképzőből ügyesen kombinált szóösszetétel, amely tulajdonképpen szem-telen jelentésnek fordítható.

A történet immár nyolc szereplővel játszódik. Az önmagukért beszélő nevek itt is bravúros, hol latin, hol görög szavak, vagy épp csak, az íráskép miatt, annak tetsző szóösszetételek. Például **Rhinál** akadémikus neve a görög ρις, ρινος = orr szó képzete, vagy **Audax** drámaíró akadémikus neve a latin audio = hall igéből képezve, vagy az audax = arcátlan, elbizakodott, vak-merő jelentésben értve. **Argus**, a kultúrákadémia elnökének neve, valószínűleg, szarkasztikusan, a görög mitológia Argosz nevű százszemű óriására utal. **Corpades** vezérezredes és **Copas** szolga neve inkább a latin írásmóddal karikírozó vicces elnevezések. **Délia**, Argus leánya dea Delia, azaz Artemisz holdistennő melléknevét kapta (bár a magyar dél szó női névváriánsaként is lehet értelmezni), **Gemma**, Délia szobalányának neve ékkövet jelent, és **Genius** – immár latinosan írva – neve magáért beszél, a kivételes szellemi képességű ember jelzőjeként.

A színen először Copas, a szolga jelenik meg kinyújtott karokkal, hogy üdvözlje a három akadémikust (Audax, Rhinal, Corpades). A nem látó ember tájékozatlanságát eláruló kérdéssel fordulva

²¹ Vö. KARINTHY 2011. 121.

²² *Ld.* 1. lábjegyzet.

²³ Vö. Ungvári Tamás jegyzete, in: KARINTHY 1978. 521.

²⁴ Vö. BIBÓ 1981. 255-286.

²⁵ KARINTHY 1927. 8.

²⁶ *Uo.*

Audaxhoz megkérdezi, hogy egyedül van-e, és miután az közli vele, hogy hárman vannak, a következőképp szabadkozik: „*Ah, bocsánat. Orra vehettem volna. (szimatol) Pompás szagban van méltóságos uram!*” – A színművet, ahogy a Génusz-karcolatot is, ehhez hasonló, a tapintás, hallás, szaglás érzékszervének megfelelő humoros szóképzések gazdagítják.

Miután az akadémikus urak megbeszélésre bejelentették magukat Argusnál, komikus jelenetként Copas vezetésével „*kinyújtott kezük mutatóujját libasorban egymás hátgerincére illesztve elvonulnak*”²⁷

1. ábra id. Pieter Bruegel: Vak vezet világtalant (Capodimonte, Nápoly)
https://www.irodalmiradio.hu/femis/muveszetek/4muveszetek/b_menu/bruegel/vak.htm

Copas és Gemma beszélgetéséből tudjuk meg, hogy hamarosan „*Hőfogyatkozás*” következik be – a huszonöt éves nap utáni huszonöt éves este következik –, ezért a felszínről a föld alá kell költözniük a vakongiaknak. Gemma és Délia becéző beszélgetéséből – kicsit a Csehov-darabok karikatúrájának is beillően, ahogy „*Édes símaságom!*” „*Narancsíz!*” „*Dinnyezamat!*” stb. jelzőkkel illetik egymást – kiderül, hogy Délia és Genius szerelmesek egymásba, de Délia úgy érzi, valami miatt Genius már nem szereti. Pedig nemsokára lesz az ünnepély, ahol Geniust is Audor-rá (akadémikussá) fogják kinevezni egy gyászillatú csuklyát borítva a fejére, Argus pedig majd áldást mond szerelmükre, és így együtt szállhatnak alá a meleg „*Téli városba... Új kort kezdeni, új életet!*”²⁸.

Déliától tudjuk meg azt is, hogy a Napot „*hőforrás*”-nak, „*erőközpont*”-nak, a Földet „*Nagy Tömeg*”-nek hívják, ez utóbbit egyben a világ középpontjának is tartják (nem kevés karikírozó éllel) – ahogy a platóni

²⁷ *I.m.* 10. Érdemes ezt a jelenetet összevetni id. Pieter Bruegel *Vak vezet világtalant* c. képével, aki – Karinthyhoz hasonlóan – szintén a politikai és emberi elvakultságot jelképezi művével.

²⁸ *I.m.* 15.

barlanglakók is saját barlangjukat, vagy ahogy a középkori kozmológia geocentrikusnak képzelte a világot. Déliától azt is megtudjuk – aki egyébként sóvárogva várja Geniust –, hogy Argus és Genius vitáztak valami miatt, és azóta Argus betegnek tartja Geniust. Argus elmeséli Déliának, hogy valaha Genius apjával harcoltak a „*Süketség és Hidegség és Közöny országa ellen*”.²⁹ Ezért is bízik abban, hogy Genius méltó lesz a kiválasztott tisztásra.

Délia apját, Argust tartja a legbölcsebb embernek Vakongiában³⁰, hiszen mindent tud, amit „*halandó ember hallott, tapintott és érzett valaha*”³¹ – Karinthy itt ugyanazt érzékelteti, amit Platón a barlanghasonlatban, vagyis, hogy amíg az ember korlátozott érzékszerveire van utalva, addig azt hiszi, hogy ismerhet mindent, miközben a látás képességével, rendelkező számára nevetségesnek tűnik ebbéli elbizakodottsága. Ennek megfelelően Délia nem érti, miért nem ismerheti apja Genius igazi baját.

Közben megérkeznek az akadémikus vendégek: Corpades, akinek majd lovaggá kellene ütnie Geniust, Rhinal, az ország első természettudósa és Audax, a nagy író „*a félméteres csuklya lovagja*”, akik Genius ügyében jöttek. Az asztalon a „*Nemzeti Tapintat*” és a „*Szimat*” friss számai. Összejövételük apropója Genius levele, melyet Audaxnak küldött, és egy frissen megjelent riport a „*Szimat*”-ban.

Genius levelének lényege, hogy a **Barlangteremben** (!) a huszonöt éves „*Hőfogyatkozás*” alkalmából tartandó székfoglalójára „*fütyül*”, a csuklyát nem akarja felvenni, és nem a Barlangteremben, hanem a szabadban akar egy „*Új Dologról*”, „*Felfedezésről*”, egy bizonyos „*Dimenzióról*” beszélni. Természetesen felháborodás és értetlenkedés kíséri a levél tartalmát. Audax tudálékosan megállapítja, hogy a „*gondolkodásban és művészetben nem a min, hanem a miként van a hangsúly*”.³² – Az egész műben (legalábbis az *Atheneum* első kiadásában) ez a két szó van kiemelten szedve, valószínűleg azért, mert Karinthy fontosnak tartotta a korlátolt, tudományos fontoskodás kicsinyességét kigúnyolni, ami pont a lényegi gondolatot mellőzi a forma, a stílus mellékes jelentőségét tartva fontosnak. Amitől ő is sokat szenvedhetett, hiszen írásainak mindig pont a gondolati lényegét, filozófiáját hagyták figyelmen kívül, ahogy épp ez a színműve is hasonló sorsra jutott – legalábbis a korabeli kritikusok részéről.³³

Geniust ennek megfelelően eredetieskedéssel vádolják, örültnek tartják – pont, ahogy a platóni barlangba visszatérő embert is társai –, hiszen ő már látta az igazi fényt. Genius felfedezését, amint az eredeti karcolatban is láttuk, zavaros metafizikai spekulációnak titulálják. – Talán ebben Karinthy a korabeli túlzott pozitivistá- vagy épp a nietzschei ateista világnézetet karikírozza, ahogy a *Telma Titusz kiáltványában*³⁴. De ugyanígy bírálta a szintén ateista alapokon nyugvó bolsevizmust, a húszas években egyre erősödő fasizmust,³⁵ vagy egyáltalán a szekularizálódó polgári társadalom (már milyen mértékben ez Magyarországon jelen volt) spirituális kiüresedési tendenciáját.

Hallatlan dolognak tartják, hogy Genius az addigi megismerési és érzékelési eszközeiket elégtelennek, kezdetlegesnek találja, éppoly nevetségesen hatva ezzel, ahogy Délia Argus tudását a legnagyobbnak vélte.

²⁹ *I.m.* 18.

³⁰ Karinthy nem egészen következetesen a bevezetőben Va-kong, a színmű többi részében Vakongia elnevezést használ.

³¹ *I.m.* 18.

³² *I.m.* 26.

³³ „A darab bemutatása után megjelent kritika nagyobb visszhangot keltett, mint maga a mű. Illés Endre hat színdarabról – köztük a *Lepketáncról* – írva rövid, de mindenre kiterjedő kritikában indokolja meg ennek az egyfelvonásosnak a teljes kudarcát.” SZALAY 1961. 222.

³⁴ *Vö.* KARINTHY 2011. 116-121.

³⁵ Mindkét rendszert bírálta és elvetette, mint élehetetlen társadalmi formát. *Vö.* KARINTHY, LENGYEL, SERÉNYI, 1932. 7-12.

– Ezzel Karinthy valószínűleg a Horthy-korszak feudális alapokon álló, faszálódó, vertikálisan merev, haladásellenes társadalmi attitűdjét is parodizálja, és persze ezen túlmenően az általános emberi elbizakodottságot is.

Miközben Audax keresi a kérdéses cikket, aközben Genius számukra észrevétlenül belép:

„Oldalt jött be, nem szimatolt, nem nyúlt hozzá senkihez, tehát senki sem tudja, hogy ott van. Különösen, bizonytalanul, egészen másképp jár, mint a többi, a szeme nyitva van, tétova mozdulattal nyúl néha szeméhez, hunyorgat. A karjai lelőgnak. Tántorog, néhányszor csaknem megbotlik, vagy nekimegy valaminek. Most egyszerre megütközve rájön, hogy az a hang, amit hall, attól a négy embertől ered, akik az asztalnál ülnek. Ekkor riadtan megáll, elől, oldalt, néhány lépésnyire tőlük feszülten és kővémeredten figyel, és nézi őket. Újra meg újra szemeihez emeli kezét. Később a jelenés vége felé lassan közeledik az asztalhoz, leül a kőpad szélére, kis távolságba tőlük, és ölében görcsösen tördelt kezekkel, lehajtott fejjel tűnődik, majd felkapja a fejét.”³⁶

– Itt pontosan a barlanghasonlatnak megfeleltethetően a fényből a homályba visszatért bizonytalanul mozgó embert látjuk.

Audax kis eltéréssel a *Géniusz*-karcolatban leírtakat olvassa föl a „*Nemzeti Tapintat*” cikkeként, ami a *Lepketánc* lényegi mondanivalóját és filozófiáját képezi. Ahogy már fent is elemeztem Genius a látás érzékét fedezi fel, ez az a bizonyos új „*Dimenzió*”, amiről levelében ír, melynek heurisztikus élményét és megismerését ugyanúgy meg akarja osztani társaival, ahogy a platóni barlangból kijutott kiválasztott is, csak épp azok – és ebben tér el a *Lepketánc*-beli rész a karcolatától – már a cikk felolvasása közben is gúnyolódva kinevetik magasztos felismerését szó szerint elvakult, ostoba elbizakodottságukban. Egyébként jellegzetes Karinthy humorral oldva föl a szöveg komolyságát – talán némi öniróniaként is.

Karinthy nem véletlenül választja a Genius nevet főhősének – ő kora géniuszaként nagyon is jól ismerte a zsenik szellemi magányosságát, ahogy Nietzsche is költőien megfogalmazza *Éji dal*-ában ezt a gyötrő magányt:

*„...Fény vagyok: ó, bárcsak éj lehetnék! Ámde magányom ez, hogy fény övez.
Ó bárcsak lehetnék éji sötét! Hogy csüggnék emlőjén a fénynek!
És megáldanálak benneteket is, hunyorgó csillagocskák, ti fénybogarak odafönt! – és fény-
ajándékokban lelném üdvömet.
Csakhogy saját fényemben élek én, visszaiszom magamba a lángot, mely bensőmből kitör. ...”³⁷*

A másik eltérés: a cikk végének befejezéseként itt a „*Világosság*” szó helyett „*lux*”-ot ír, ami Corpades szóviccére ad lehetőséget, mikor már oldalukat fogva a nevetéstől gúnyolódásképpen játszik a szavakkal: „*Lux? Stux?... Fuchs (...) ha nem tanulsz buksz!*”³⁸ – talán a felolvasott szöveg patetikusságát feloldandó, vagy a rutinos színházi ember megérzése, hogy a viccet könnyebben befogadja a közönség, míg a komoly gondolatot átsiklik. De Karinthy más műveiben is tapasztalható az emelkedett gondolatok,

³⁶ KARINTHY 1927. 28.

³⁷ NIETZSCHE 2001. 130.

³⁸ KARINTHY 1927. 31.

történések hasonló elviccelése, komikus irányba való fordítása. Valószínűleg ez egyfajta önirónia, Karinthy humorista énjének visszatartatlan előbújása az élet és az írás legkomolyabb pillanataiban.³⁹

Egyedül Argus az, aki nem nevet a többiekkel, annak ellenére, hogy (látszólag) ő sem érti meg Genius felismerését, és reménykedik abban, hogy ez csak egy múló állapot nála.

Audax véleménye Genius „*dekadens*” próbálkozásáról sejthetően a korabeli kritikák tipikus fordulatait idézi, előre meg is jósolva ezzel Karinthy saját műve bukását: „*A közönség természetesen egészséges ösztönével nem dül be az ilyen szélhámosságnak, s az »új mű«, »a kísérleti éposz« rendszerint megbukik.*”⁴⁰ Nagyon is tisztában van azzal, hogy műve mélyebb filozófiai értelmét nem értik meg, pláne csípős társadalomkritikáját fogják majd elutasítani – így is történt.⁴¹

Audax szájába adva Karinthy gúnyos élccel karikírozza a merev akadémikus szemléletet: „*Mi tehát ezt üzenjük neki: a külső forma, a mi parnasszusunkon egybeesik a belső lényeggel.*”⁴²

Genius minden kérését elutasítva ezzel, tanainak megtagadására szólítják fel (akárcsak Galileit korának inkvizítorai). Az egész akadémikusi hozzáállást a korrupt, ostoba tekintélytisztelet lengi át, ahogy ez valószínűleg a korabeli magyar viszonyokra is jellemző lehetett, és ahogy általában az ehhez hasonló intézményekre jellemző, ahol nem a megfelelő emberek töltik be az adott funkciót, vagyis ahol nincs igazságosság a társadalomban. Amint ezt Platón kifejti az Államban, hiszen az igazságosság épp azon alapszik, hogy mindenki a tehetségének megfelelő munkát végzi az adott államban.⁴³

Szintén az emberiség nagyképű elbizakodottságát gúnyolva adja Rhinal szájába: „*Nem lehet részese annak a kultúrának, melyben az Ember a Nagy Tömeg ura, diadalmaskodik lépésről-lépésre, a süket és tehetetlen Természeten.*”⁴⁴

A tanács úgy dönt, hogy tesznek egy utolsó próbát Geniuszal, mielőtt leereszknének a mélységbe. Mindeközben Genius végig jelen volt (ahogy a karcolatban is). Távozva véletlenül beleütközik Argusba, aki megriad ettől, ő pedig Argus látványától felejt el válaszolni. Bevallja Argusnak, hogy hallotta a beszélgetést, aki viszont nem érti, hogyan lehetett jelen észrevétlenül. Genius feltárja neki, hogy a tanácskozás a bizonyosság órája volt, hogy nem beteg, hiszen ők nem tudnak róla, ha nem akarja, ő viszont tud róluk anélkül, hogy megtapintaná őket. Próbálja legalább Argust meggyőzni arról, hogy nem hazudhat látó állapotáról, de hiába, Argus ragaszkodik hozzá, hogy visszatérjen vele a Baralangterembe, ahol lovaggá ütik majd. Genius viszont nem akarja elhagyni a napfényt, és nem akarja felvenni a csuklyát, ami eltakarná az arcát – ahogy a megvilágosodott ember már nem tud visszatérni a sötétség szűk szellemi keretei közé. Ezért Genius inkább a társadalmi kirekesztettséget választja, hisz nincs egyedül: ott van számára a neki megnyilatkozott Isten!

De Argus nem megy el, hanem Délia felől kérdezi Geniust, tudva, hogy a szerelem erősebb lehet még az elvi meggyőződésnél is, és abban reménykedik, hogy ez majd visszahozza. Őszinte atyai közeledése közben feltárja Genius előtt, hogy bár ő az isten felkent papja, de amíg a többiek nevettek, őt az a balsejtelem

³⁹ Vö. *Én és énke*.

⁴⁰ *I.m.* 33.

⁴¹ Vö. 358. jegyzet.

⁴² *I.m.* 34.

⁴³ Vö. *Állam* IV. 10. (= 433 a-b)

⁴⁴ KARINTHY 1927. 35.

fogta el, hogy hátha mégis ők az eszelősek, és mégis Genius az isten *igazi* papja, vagyis a kiválasztott, aki előtt majdnem le is térdelt. Mindennek ellenére Argus mégis próbálja meggyőzni arról, hogy ez a Hideg és Idegen Isten nem törődik övele – mint egy gnosztikus távoli istenség, mely Karinthy más műveiben is feltűnik⁴⁵:

„Fiam, sokszor gondolok rá mostanában, hogy az Isten talán nem is mi miattunk, emberekért teremtette a világot. Más céljai vannak, mi csak úgy véletlenül hullottunk le asztaláról, mint a fölösleges forgács... Lehet, hogy te megérezted valamit a Nagy Valóságból, ami túl van az emberen – de ez a nagy Valóság soha boldogabbá nem fog tenni téged, hidd el – arra lenne csak jó, hogy megrontsa és elvegye tőled ezt az egyetlen nyomorult és gyönyörű, piszkos és édes, gyötrelmes és mámoros, egyetlen életet, amit ajándékba kaptál... alamizsnának könnyörületből, egy nagylelkű, gazdag nagyúrtól... Hát nem volna kár?!... Az előbb felsikoltottál - azt mondtad: fáj!... akkor szerettelek volna megölelni és megsimogatni és megvigasztalni, és aztán mondani – gyere, gyere, hadd itt ezt a gonosz és kegyetlen hatalmat – aki csak fájdalmat okoz neked... gyere, odalent semmi se fáj... odalent lágy remegés... odalent édes illatok... odalent bódító, zsongító zenék... odalent könnyes, irgalmas szavak... nedves, langyos ajkak borát kínálja a fájdalmas élet. Szünet. Lám, hogy remegsz! Nagy szünet után. Felejtsd el, fiam!...”⁴⁶

Így adva ezzel Argus szájába Karinthy saját metafizikai, ontológia elmélkedéseit.

De egyelőre Genius, habár megrendül Argus beszédétől még mindig kitart saját meggyőződése mellett. Végül Argus Déliát küldi hozzá.

Délia nem érzékeli, hogy Genius jelen van, és míg „vár rá”, hárfán kísérve egy dalt énekel:

*„Halkul a szívverés
Elszáll a hang
Táncol a lepke
Arcodba csap.
Halkul a szívverés
Elszáll a lepke
Már messze zümmög
Valahol kint
Vége szegénynek
Sohase látod”*

Érdekes, hogy az egyébként címadónak is tekinthető vers végén szerepel a „látod” szó – legalábbis az első kiadásban –, hogy ez csak következtetés-e Karinthy részéről, vagy egy rejtett utalás lenne arra, hogy talán valamely messzi időben a Vakongiak is láttak, hiszen mégiscsak megőrződött ez az „archaikus” szó egy régi, talán altatódalként dúdolt melódiában? Csak találgathatunk. De ha így van, akkor egész más értelmet kaphat a *Lepketánc*, mint cím, magának a fizikai és egyben átvitt értelmű *látásnak* az elvesztését jelképezheti.

⁴⁵ Vö. pl. *Telma Titusz kiáltványa, Mennyei Riport*

⁴⁶ *I.m.* 44-45. Kiemelés tőlem – B.B.

Genius hallgatja és gyönyörködik e látványban, abban, hogy Délia *szép* – ami ismeretlen fogalom Vakongióban, hiszen most találta ki e szót, ami „*valami jót jelent, ... valami jót és igazat...*” – Karinthy pontosan és tudatosan használja a jó és szép egymást átfedő platóni értelmét.

Genius próbálja elmagyarázni Déliának, hogy mit ért azon, hogy *szép*, és próbálja leírni neki a tájat, ami szeme elé tárul:

„Genius (kifelé mutat szabadon maradt karjával): *Odakünn tudod-e... arrafelé...*

Délia (borzong): *Merre?*

Genius: *Erre... erre... várj...* (arrafelé fordítja az arcát) *Nem érzed?*

Délia (álmodva): *Langyos... még langyos...*

Genius: *Nemcsak langyos... hullámzó, mozgó, gomolygó, szétáradó, összefolyó... ezerféle... (havasok felé)... és fölötte... fölötte...*

Délia (elragadtatva): *Mi van fölötte?*

Genius: *Messze... messze... kinyúlik... fel egy örülten forgó golyó felé, és harsányan énekel... Ezer torokból... száz orgonán... millió kürt... szerteáradva, egyre hevesebben dörömbölve homlokodon... míg megsiketülsz, és már nem hallod... és megnémulsz, és már nem szólsz... és megdermedsz, és már nem érzed... és mégis... és mégis t u d o d, hogy van, j o b b a n tudod... b i z t o s a b b a n tudod... hogy van, mint mikor hallottad... és fogtad... és mintha álomból ébrednél... erősen... ruganyosan... felugorva fekhelyedről... álomba... ami akkor kezdődött, mikor megszületted... és mégiscsak álom volt... és most mintha felébredtél volna, és nagyot rikoltasz... és tudod... hogy most menned kell... menned kell, iramló lábbal, tátott szájjal... kimeresztett homlokkal... futnod... arrafelé... arrafelé... eszméletlenül kapkod a horizont felé... ahol az a Nagy, az a Nagy... Ezek a mozdulatok a lepke tánchoz hasonlóak a láng körül.”⁴⁷*

Karinyth egész életművén átívelő ontológiai elmélete hangzik el itt Genius szájából, amely (ahogy fent is utaltam már rá) hasonló Platón ideatanához, de az orphikus eszkatológiával is mutat rokonságot. Ugyanis Karinyth úgy érti a fel-ébredést, hogy a halál, az valójában az *igazi* valóságra való felébredés, amikor a lélek kiszabadul testi börtönéből. Például *A rossz álom* c. novellájában ezt az elképzelést önti elbeszélő formába⁴⁸, ezen túlmenően számos esszéisztikus írásában, novelláiban, regényeiben visszatérő filozófiai gondolat, melyre komplexebb morálfilozófiai és eszkatológiai elképzelését építi fel.⁴⁹

Genius magával akarja vinni Déliát a kinti szabad, fényes világba, de közben sötétedik, a Nap leszáll, és egyre kevésbé lát, végül teljesen sötét lesz, és már maga sem biztos abban, hogy tényleg birtokában volt-e a látás képességének, így végül Déliával ő is visszatér a sötét földalatti világba, ahol vár rájuk a „boldogság”.

Maga a fény tűnik el a világból, s Genius csak röpké pillanatra „táncolhatott” lepkéként a fény körül (a regény címe is erre utal), s a világ máris sötétségbe borult. Így Genius boldogsága sem lehet valódi odalent

⁴⁷ *I.m.* 49-50. Kiemelés tőlem – B.B.

⁴⁸ *Vö.* Bacsó Beáta: Karinyth Frigyes lételméleti alapvetésének vizsgálata *A rossz álom* című novelláján keresztül, in: *Restancia független zsidó tudományos folyóirat*. 2022. 07. 27. <http://www.restancia.hu/kutatas/bacso-karinyth-alom.htm>

⁴⁹ *Vö.* még: *A felelős ember* c. tanulmány, in: KARINTHY 2011.

a fény nélküli világban, hisz egyszer már birtokában volt a *látásnak*, s ki kívánczogna vissza a sötétbe anélkül, hogy esélye lenne megtapasztalt tudását átadni a többieknek, mert nincs közeg, ami a látást lehetővé tenné. Genius így nem tudta megváltani saját világát, államát, ahogy platóni értelemben véve is ez lett volna rendeltetése, mint minden géniusznak a földön.

4. Összefoglalás és konklúzió:

Karinthy maga is tapasztalhatta, hogy meglátásainak átadásához nincs közeg, a húszas évek világára a fasizmus árnya borult, s jól tudta, hogy ennek végzetes következményei lesznek. A világ megválthatatlannak bizonyult, s ahogy az 1923-ban írt *Kötéltánc* c. regénye, az 1927-ben megjelent *Lepketánc* sem lehetett pozitív kicsengésű műalkotás.

A *Lepketáncot* valószínűleg az 1911-ben megjelent H. G. Wells-novella, *A vakok országa* ihlette.⁵⁰ A két mű között feltűnő hasonlóságok vannak, ám a Wells novella pozitív kicsengést kap, hiszen ott a főhős megszökik a megvakítás, vagyis a látásvesztés aktusa elől,⁵¹ ahogy Ibsen Peer Gynt-je is hasonló (félleg) megvakítási aktus elől menekül meg a manók barlangjából.⁵²

Bár a színművet kitűnő színészekkel rádiójátékként is feldolgozták,⁵³ komolyabb elemzésre, irodalomtörténeti jelentőségre ez idáig nem méltatták, illetve inkább a sikertelenebb művei közé számították.⁵⁴ Az egészen kézenfekvő barlanghasonlattal való összevetésére nem bukkantam. Most igyekeztem pótolni ezt a hiányt, és egyben korrigálni a korábbi méltatlan irodalomtörténeti beskatulyázását.

Irodalomjegyzék:

BIBÓ István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem. In *Összegyűjtött munkái* 1. Bern: EPMSZ. 1981. 255-286.

IBSEN, Henrik: *Peer Gynt. Dármái költemény öt felvonásban.* (ford.) Áprily Lajos. <http://mek.oszk.hu/03500/03516/03516.pdf>. Letöltve: 2018.10.20.

KARINTHY Frigyes: *Az ezerarcú író. Tanulmányok H. G. Wells-ről.* Budapest: Pantheon. 1930.

KARINTHY Frigyes: *Az ezerarcú lélek – Telma Titusz kiáltványa. Bacsó Beáta tanulmányával.* Sajóvelezd: Sáranszki Kiadó. 2011.

KARINTHY Frigyes: *Génius.* In *Jelbeszéd I.* Budapest: Szépirodalmi. 1978.

⁵⁰ Karinthy köztudottan rajongott H. G. Wells fantasztikus műveiért. Az 1930-ban megjelent *Az ezerarcú író, Tanulmányok H. G. Wells-ről* c. kiadványhoz lelkesedő bevezetőt írt.

⁵¹ *Ld.* WELLS 1973. 132-134.

⁵² *Ld.* IBSEN, 37-40.

⁵³ Karinthy Frigyes *Lepketánc* c. színművének rádióváltozata (TÖRÖK 1969.)

⁵⁴ *Ld.* SZALAY 1961. 222.

KARINTHY Frigyes: Kötéltánc. In: *Utazás Faremidoba. Capillária. Kötéltánc.* Budapest: Szépirodalmi. 1976.

KARINTHY Frigyes: *Lepketánc. Fantasztikum egy felvonásban.* Budapest: Athenaeum Irod. és Nyomdai R.-T. Kiadása 1927.

KARINTHY Frigyes: Mennyei Riport. In *Mennyei Riport. Utazás a koponyám körül.* Budapest: Szépirodalmi. 1977.

KARINTHY Frigyes, LENGYEL Menyhért, SERÉNYI Gusztáv, Dr. NAGY Lajos, PÜNKÖSTI Andor: *Polgári Kiáltvány a társadalom megmentéséről.* Budapest: A Magyar Polgári Blokk. 1932.

NIETZSCHE, Friedrich: Éji dal. In *Így szólott Zarathustra.* (ford.) Kurdi Imre. Budapest: Osiris Kiadó. 2001.

PLATÓN: Állam. (ford.) Szabó Miklós. In *Platón Összes Művei II.* Budapest: Európa. 1984.

SZALAY Károly: *Karinty Frigyes.* Budapest: Gondolat. 1961.

TÖRÖK Tamás rd.: Karinty Frigyes: *Lepketánc* c. színművének rádióváltozata. A Rádió-színház bemutatója. Kossuth rádió. 1969.

WELLS, H. G.: A vakok országa. (ford.) Ruzitska Mária. In *A bűvös bolt és más elbeszélések.* Budapest: Európa. 1973.